

Ago Teder: „Eestis elavate rahvusvähemustega (ca 140) võrreldes puudub põlisrahval ainsana etniline tagamaa, mille arvel tekkinud demograafilist depressioonilehtrit täita.”

Eestlaste iive – sajandi teema

A g o T e d e r

Vitaalsuse, ka organismi, liigi ja rahva elujõu ning olemusvõitluses edukuse füsioloogiline parameeter on iive. Iive on ka 20. sajandil hävinguspiraali sattunud eestlaste valupunkt.

Üleminek patriarhaalsest naturaalmajandusega maaühikonnast turumajanduslikku, palgatööga tarbimisühikonda (nimetatud ka demograafiliseks üleminekuperioodiks) lõi tingimused süveneva rahvastikukriisi tekkeks. Siitpeale käivitus vaikiv konkurents inimkapitali taasteks ja muu kapitali akumulatsiooniks vajaliku inimressursi omastamise pärast. Kui Eestis, valdavalt maaühikonnas, sündis 20. sajandi alguses tuhande elaniku kohta 30 last, siis sajandi lõpuks, palgatööliste Eestis, oli sündide arv kahanenud üheksale.

„Kehva eestlaste hulk”

1870. aastal pidas J. Hurt veel võimalikuks, et „kehva eestlaste hulk” – kolmveerand miljonit – võib toonase kõrge iibe juures kasvada kaks või isegi kolm korda suuremaks, isegi kahemiljoniliseks. Seepärast asetas Hurt pearõhu eestlaste harimisele ehk „vaimult suure-

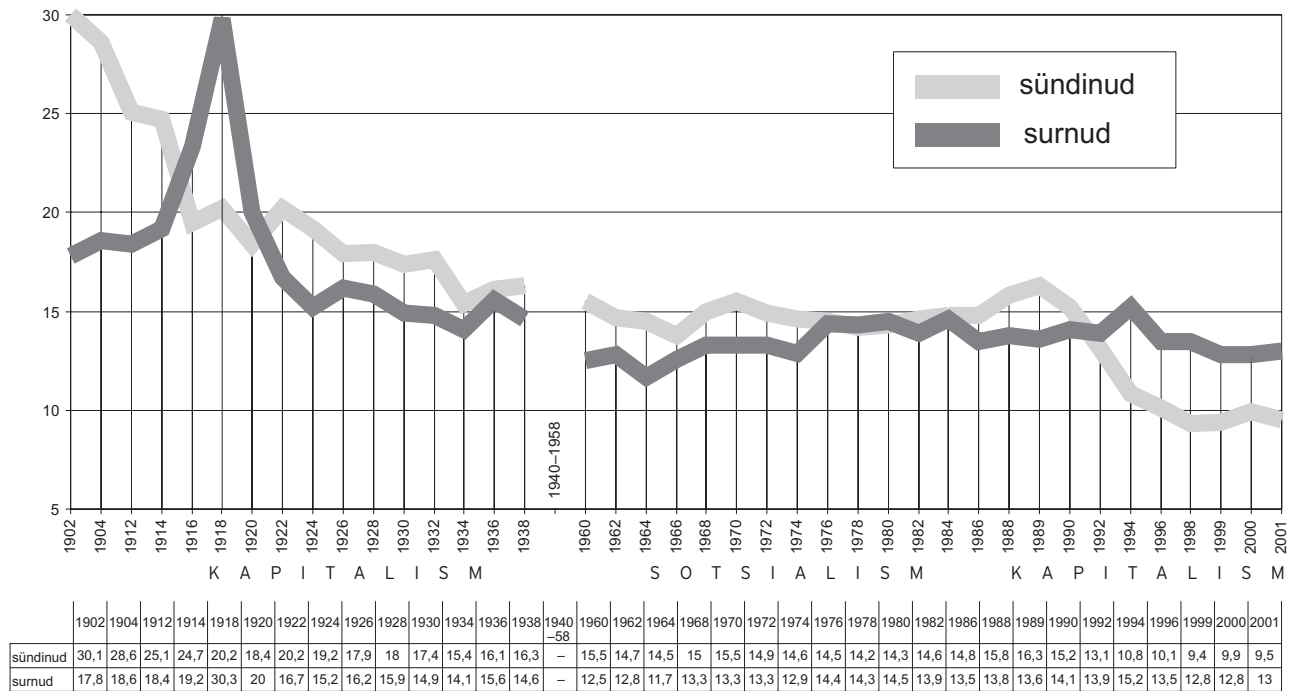
maks saamisele”. Veel 1890. aastal rahustas ajaleht Postimees neid, kes kartsid, et „kord aeg tuleb, mil rahvast liig palju saab”. Veenvate näidete varal jõutakse järeldusele, et mida rahvarikkam on maa, seda rikkamad on ta inimesed ning et meilgi pole muud soovida, kui et rahvas kasvaks! (PM, „Kas rahvast saab liiast?”, 20.10.1890).

Mida edasi linnastumise, palgatöö ja turumajanduse suunas, seda rohkem kuulub juttu sündimuse kahanemisest ja koguni rahva väljasuremisest. 1923. aastal uuris H. Rahamägi seda valdkonda ning ilmus esimene (seni ainus?) väitekirj teemal „Eesti rahva sündivuse vähenemise põhjused ja teed selle nähtuse kõrvaldamiseks”. 1924. aastal võttis eugeenikaseltsi Tõutervis peakoosolek vastu 26 juhtlauset demograafilise olukorra kohta. Esmakordselt märgiti selles rahva kidumise (degenereerumise) ohtu, mille põhjustab just „heade ja

väärtuslike rahvaosade” sigimisevõime kahanemine („Tõutervise käsiraamat”, 1927).

1927. aastal olid I rahvusliku kasvatuskongressi peateemad rahvuslik identiteet, rahvuslik kasvatus ning perekonna seisund ühiskonnas. Leiti, et „seisukord võib muutuda väga tõsiseks, kui meie rahva juhtivas osas ei jõuta selle hädaohu äratundmisele” (PM, 3.01.1927). Linnastuvas ühiskonnas rõhuvad perekonda ja sündimust majanduslik kitsikus, sotsiaalne viletsus, vahav tõusikus ning riikliku huvi puudumine sündimuse ja rahvaarvu vastu. Neid tegureid analüüsiti põhjalikult ka toonastes ajalehtedes (vt näiteks „Kas eesti rahvas väljasuremas?”, Rahva Sõna, 22.11.1929).

Perekond ja rahva iive oli 1935. aasta II rahvusliku kasvatuskongressil juba keskne teema. Sündimus tuhande elaniku kohta oli Eestis sajandi algusega

Joonis. Eestlaste 20. sajandi elujoon. Ago Teder 2004.

võrreldes kahanenud kaks korda (30 sünnilt 15-le). Kongressi 17 resolutsiooni adresseeriti valitsusele ja avalikkusele, kardinaalseid muutusi taotleti ennekõike suhtumises perekonda, järelkasvu, haridusse ja kasvatusse. „Lakkab naine sünnitast, peab rahvas surema! Rahvad surevad kas sündimuse vähenemise, rahva kehaliste ja vaimsete omaduste muutumise või ümberrahvustamise tagajärjel. Ent peamiselt surevad rahvad esimesel põhjusel,” rõhutas dr Madisson kongressi põhiettekandes. Saatuslikuks peeti ka linnastumise mõnevõrra paratamatut kasvu. Linnadesse voolab sotsiaalbioloogiliselt väärtuslikum osa rahvast, ent seal nad jäävad lastetuks ja surevad välja („Eesti rahva tulevik”, 1935).

Tühjade hällide küsimus

1936. aasta „Eesti kroonikas” kirjutatakse: „Korduvalt kerkib 1936. a päevakorrale tühjade hällide küsimus. Riigivanem K. Päts toonitab kõigis oma kaaluvamais kõnedes eesti rahva väljasuremise ja raugastumise hädaohtu, mis väljendub väheses sündimuses, millega eesti rahvas on saavutamas maailmarekordilist madalsetisu.” Ja edasi: „Aasta lõpuks avaldatud andmed sündimuse ja suremuse vahekordade kohta 1936. a jätavad õige masendava pildi.” Küsimu-

se ümber puhkeb laialdane mõttevahetus, ministriumidevaheline komisjon võtab vastu praktilise tähtsusega otsuseid, mille ellurakendamine seisab päevakorral. On tõenäoline, et samal eesmärgil kutsuti ellu ka iseseisev sotsiaalministeerium, sünnikõver hakkaski siitpeale tõusma (vt joonist).

Statistilistest analüüsides ja prognoosidest väärrib tähelepanu H. Reimani uurimus 1937. aasta „Eesti statistikas”. Prognoos oli troostitu, andes siiski lootust eeldusel, et riik jätkab otsustavalt rahvastikuloomele ebasoodsaks kujunenud tingimuste mõjutamist.

Rahvastiku iive ja perekonna olukord oli päevateema edaspidigi. Viljakamaid autoreid dr Juhan Vilms analüüsis põhjalikult rahva vähese juurdekasvu põhjusi ning oli seisukohal, et üldise (lapsi tõrjuva) moevoolu tõkestamise ainsaks teeks jääb riiklik aktsioon – riigi poliitika oma autoriteedi, aparadi, jõu ja võimalustega on suuteline allakäiku peatama (ERK, 1938-4). Professor Uluots nägi järeltuleva soo arvukuse vähenemises ühtlasi olulist poliitilist, majanduslikku ja vaimuelu probleemi.

Uurimusi ilmus ka majandusteadlastelt. A. Tõllassepp Konjunkturiinstituudist analüüsis inimest kui majanduslikku väärtust ja tema amortisatsiooni („Inimese kasvatamise kuludest

ja rahvasse investeeritud kapitalist”, väljaanne nr 62/63, 1940). Autor näitas, et rahvaloosesse investeeritud kapital ületab Eestis mitmekordselt riigi reaalarvade väärtuse, ent seni pole majandusteaduses arvestatud inimese amortisatsiooni ega eraldatud vastavat osa amortisatsioonikapitalist lapsevanematele. Uurimus tõstatab niisiis juba emapalga teema („Kas oleme õigustatud arvestama tasu emale laste kasvatamise eest?”).

Eesti Vabariigi viimasel tunnil

Eesti rahva loost ja tulevikust rääkis prof Uluots veel Eesti Vabariigi viimasel tunnil – 1940. aastal emadepäeva aktusel Estonias. Tema sõnul toimus meie ajaloos rahvaarvu kiire kasv pärast orjusest vabanemist 18. sajandi alguses, aga hiljem, seoses talude omandamisega, läks rahva elujõud suurel määral sellele tegevusele ning teatud kohtades hakkas rahvaarv vähenema. Eesti Vabariigis tuli rahval, eriti haritlaskonnal, samuti palju uusi ülesandeid täita ning laste arv jäi väikeseks. Ja nüüd seisatakse õieti küsimuse ees – olla või mitte olla. „Kas on meil mõtet oma riiki ehitada ja korraldada, kui meil tarvilikul määral noorsugu juurde ei tule?” Justkui ette nähes kogutud varade peatset hävimist,

nimetas Uluots Eesti püsivaks rikkuseks lapsi ja eriti lasterikkust ning kutsus „seltskonda” selle loojatele ühiselt appi tulema (Rahvaleht, 9.05.1940).

1940. ja 1941. aasta ulatuslik rahvastikukadu (küüditamine, arreteerimised, tapmised jne) sundis taas keskendumata iibele. Linna Teataja 9.11.1941: „Haridusdirektor dr H. Mäe oma eileõhtuse raadiokõnega avas aktsiooni „Ema ja laps”, mille eesmärgiks on ema seisukoht rahvastervikus tõsta aukohale ja perekonna põhiülesanded laste sünnitamisel ning kasvatamisel tõsta avaliku tähelepanu keskpunkti.” Aktsiooni propaganda ja selgitustöö juhtmõtted olid järgmised: „rahva elujõud seisneb ainult lastes, rahva tugevuse ja edasipüsimise põhiteguriks on rahva arvuline suurus ja selle alatine juurdekasv”; „rohkem lapsi ja rohkem emadest lugupidamist”; „emale ta ülesande täitmisel elujõulise väärtusliku ühiskonna loomiseks kuulub kogu rahva abi nõu ja teoga”; „naine, kes sünnitada ei taha, välja arvatud need, kes sünnitada ei saa, on rahva tulevikule vaenuline ja seepärast üldise põlu all”. Aktsioonil oli ka abistamisülesandeid – Eesti Rahva Ühisabi kogus annetusi sõjasündmuste keerises kannatada saanud emade ja laste toetamiseks.

Maa ümberrahvastamisest

Uus nõukogude okupatsioon ja genotsiidipoliitika jätkas eesti vaimu- (kodanlike natsionalistide) ja majanduseliidi (kulakud) hävitamist ning maa ümberrahvastamist. Eestlaste tulevikku enustas kompartei loosung: „rahvaste järkjärguline ja kõrvalekalduv üksteisele lähenemine ja tulevikus ühtesulamamine”. Et protsessi soodustada, kasvatati Eestis „lähenemise” objekti – venekeelset elanikkonda – 50 aastaga rohkem kui 500 000 isendi võrra. Rahvastikum muutuste andmed olid kuulutatud ülisalajaseks, huvi Eesti rahvastikus toimuva vastu kustutati eos ning K. Katusel sõnul oli see eestlaste „dempime-duse” aeg.

Esimene rahvastikuteema arutelu sai võimalikuks 1960. aastate lõpus, kui nõukogude impeeriumis andis end juba tunda tööjõudefitsiit. Keskvõimult julgustust saades algatas toona edumeelne Tartu ajaleht Edasi 1967. aastal mõttevahetuse „live; live; live”, mis kestis ligi poolteist aastat. Eestlased said mõningast teavet kujunenud olukorrast ning võisid mõtiskleda ka rahva tulevikust. Arutelus selgus, et Eestis pole arvestatavaid demograafe, mõttevahetus kestis ja oli sisukas tänu arvukate terve mõistusega eestihuviliste kaasalöömisele kõigilt elu- ja teadusaladelt.

Töötava naise kultus

Mõttevahetuses püüti selgitada neid tegureid, mis sündimust mõjutavad. Olulisemaks peeti ENSVs loodud nn töötava naise kultust. ENSVs oli maailma kõrgeim naiste tööhõive, mis ülendas lastetuse ja lastevaesuse ning alandas iivet tagava lasterikkuse. Leiti, et ohtlikult lastevaene on just eesti vaimueliit – haritlaskond. Tookord oldi siiski veel optimistid, sest „kui moeasjaks on mentaliteet, peab ta soovi korral olema mõjutatav ja ümberkujundatav” (Edasi, 18.04.1967). Soovitati ka mitmeid abinõusid, mis aidanud muuta lastevaesust kui mentaliteeti. Arutelule järgnenud mõningat eestlaste sündimuskõvera tõusu ei oska „asjatundjad” praeguseni seletada.

Taas hakati rääkima perekonnast 1980. aastate alguses, kui esmakordselt ilmus NLKP KK ja MN perekonda väärtustav määrus „Riikliku abi tõhusdamiseks perekondadele, kes omavad lapsi” (nr 235, 22.01.1981). ENSV juhtkonna suhtumine sellesse oli leige, sest eestlaste iibepuue oli taotluslik ning lapsi välistav „töökangelaslikkus” siinse nomenklatuuri trump, millega hiilati üleliidulisel areenil. Moskva määrust dubleeriv kohalik EKP KK ja MN määrus siiski ilmus (nr 293, 5.05.1981), ent jäi vajaliku tähelepanuta. „Töökangelaslikkus” jätkus ning näiteks 1939.–1943. a sündinud eesti naistest-kommunismiehitajatest jäi 13% lastetuks ja 27% oli ainulapsega, eesti järele põlvkond oli nende järglasi vaid 14%.

Taasärkamisajal: maa tuleb täita (eest)lastega

Perekonna ja iibe teema oli jälle päevakorral rahvuslikul taasärkamisajal – 1980. aastate lõpus. Teemat võimendas eriti H. Runneli sugestiivne värsirida „maa tuleb täita (eest)lastega”. 1987. aasta 1. veebruaril ilmutas I. Toome valitsus iseseisva demomääruse „Täiendavatest abinõudest demograafilise olukorra parandamiseks vabariigis” ning keskajalehed algatasid ulatusliku mõttevahetuse perekonna, laste ja rahva iibe teemal. 1988. aastal toimus loomeliitude pleenum, kus kirjanik Lennart Meri analüüsis eestlaste eksistentsilootusi („Kas eestlastel on lootust?”) ning tõotas uuenenud oludes vabastada rahva „väljasuremise sotsiaalsest ja bioloogilisest hirmust”. Tulevase Eesti süstemaatilise rahvastikupoliitika keskmes pidid olema „meie valupunkti” – noore eesti perekonna – vajadused ning ühiseks sihiks šokiaastatel hävinud eestlaste arvukuse – üks miljon – taastamine aastaks 2015 (NH, 28.04.1988).

Lootusriikas oli ka 1988. aastal IME ettepanekutes avaldatud sotsiaal- ja perepoliitika kava (NH, 26.10.1988). Rahvusliku tõusu, vabanemise eufooria ning valitsuse perekondi (eriti lasterikkaid) soosivate abinõude toel tõusis oluliselt eestlaste sündimus, tippaastal 1989 sündis 15 683 eestlast ning iive oli sõjajärgsete aastate kõrgeim – +2578.

Kui sõdade ja laose aastad välja arvata, oli eestlaste sündide ja surmade suhe 20. sajandi viimase kümnendini positiivne (vt joonist).

Siitpeale said sajandi viimasel kümnendil taastatud rahvusriigis võimule vabade valimistega Toompeale saadetud omad ning ka „aatelised” seadusandjad

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
sünnid	15683	14725	13575	12700	11116	10402	9867	9625	9197	8831	8921	9218	8867
tõus/langus	+473	-958	-1505	-520	-1584	-714	-535	-242	-428	-366	+90	+297	-351
iive	+2578	+1079	+355	-779	-2809	-4278	-4250	-3257	-3286	-3943	-3120	-2680	-3175

Tabel. Eestlastes tekitatud tühikut selgitab tabel. 2000. a kasv seostub millenniumilaste propaganda ja abortide vähenemisega.

ja valitsused. Selle perioodi perekonna- ja rahvastikupoliitika vajab eraldi käsitlemist ja analüüsi erakondade, koalitsioonide ja peaministrite kaupa: rahvuse säästlikkuse põhimõtte nende erakonna programmides ja tegelik käitumine võimald olles, kuidas Toompealt ja Kadriorust juhitud riigi eluaseme-, tööhõive-, sotsiaal-, haridus-, maa-, meedia- jne poliitika soosis sündimust ning inimeste elu perekonniti, koos lastega ja laste kasvatamist. Või vastupidi – milliste erakondade ja koalitsioonide valitsemine on mõjunud perekonnaelule laostavalt ning takistanud järglaste sündi.

Vaid mõned arengutsenaariumid

Taasiseseisvumisega kaasnes ootamatult sündimuse/iibe järsk ja süvenev langus. Aastatel 1991–1992 (Rahvarinne) kahanes eestlaste sündimus kokku 2025 lapse ja 1993–1994 („aatelised“) 2298 lapse võrra. Eestis sündinute arv oli 1989. aastaga võrreldes (24 318 sündi) kahanenud 1998. aastaks 50% – 12 167 sündi. Aastal 2005 sündis mõnevõrra rohkem – 14 350 last. Eesti lapsi sündis 1989. aastal 15 683 ning madalaim oli sündimus 1998. aastal – 8831 sündi (56%).

On väljaöeldud tõsiasi, et sajandi lõpus Eesti Vabariiki valitsema asunud erakonnad ei ole pidanud perekonna- ja iibeprobleemi prioriteetseks. Valimiste eel on probleemi küll nähtud, isegi tähtsustatud, ent võimald olles on lubadused ununenud. Muretus on olnud pahaendeline, sest siin elavate rahvusvähemustega (ca 140) võrreldes puudub põlisrahval ainsana etniline tagamaa, mille arvel tekkinud demograafilist depressioonilehtrit täita. Poliitikute vastutamatus tuleviku ees osutas juba 1994. aastal ka Eesti Vabariigi president Lennart Meri: „Eetilist kriisi näen ma vahest kõige ohtlikumal kujul selles, et me ei investeerinud noortesse. Siin me peame vabaturumajandusele risti vastu astuma, teades, et noortesse investeerimine annab rahvuslikus brutotoodangus resultaati alles aastal 2010, kui praegused ministrid ja parlamendisaadikud on ammu konkreetsest vastutusest vabad“ (Avasõna Eesti Kultuurikogule, 21.02.1994).

Justkui ENSV poliitika jätkuna toimub ka tänases üliberaalses Eestis muljet-

avaldava kapitalikasvu, reklaamitud healoluhuluse ning olematu eetika tingimustes (põhiseaduse p 27: „perekond on riigi kaitse all“) ühiskonna põhiüksuse – perekonnaelu – taandareng ning järelepõlve hävimine. Viimase all mõtlen riiklikult subsideeritud abordihullust (üks sünd, üks abort), mis laastab järelepõlve. ÜRO Rahvastikudivisjon prognoosis oleme praegu maailmast kõige kiiremini kaduv rahvus. Martin Kala vaatluses „Inimtühi tulevik“ hoiatatakse eestlasi, et „enne oma surma leiame end vanadekodude riigist“.

Eesti ja eriti eestlaste probleemset tulevikku (muukeelsetel on etnilised tagamaad) käsitles kõigile arusaadavas keeles ning ehmatava tõesusega viimati professor R. Taagepera („Demograafiline vetsupott“; „Viis aastat armuaega“; „Sündimata laste kättemaks“ jt). Taagepera leiab, et „eesti rahva püsimine on praegu suuremas ohus kui kunagi Nõukogude okupatsiooni ajal pärast suuküüditamise lakkamist. Praegu on nii, nagu meilt küüditatakse igal aastal 7000 last!“ Samas soovib ta meeiekindlust uskumaks, et „suudame, kui kätte võtame!“ olukorda muuta (EPL, 30.08.2005). Aasta hiljem (EPL, 29.12.2006) on Taagepera juba karmim: „sellisele surmateele, millele Stalin ei suutnud saata, asus eesti rahvas omal käel“; „viis aastat on aega tulevat lööki pehendada, hiljem /.../ on lapsekasvatamises vanemaid juba kolmandiku võrra vähem“. Samas nendib ta kahetsusega, et erakonnad ja valitsus pole sumbumiseks valmis, valimisprogrammides on rõhuasetus mujal ning „president pakub oma uuele mõttekojale palju kiiduväärt teemasid, ent rahvastiku kahenemist nende seas pole“.

1987. aastal avaldas Noorte Hääl käesoleva autori mõtte: „Taas miljon – on see veel võimalik?“, mille 1988. aastal arendas edasi konkreetseks tegevuskavaks kirjanik L. Meri – miljon eestlast aastal 2015!

Kümne viimase aastaga (1989.–2000. a loendused) on aga eestlaste arv Eestis tunduvalt kahanenud – 963 281 asemel on 930 219 – neist eestikeelseid 910 493. Sealt edasi 2005. aastani on negatiivne iive kahandanud meid veel ca 14 000 võrra pluss teadmata hulk väljarännanuid, kelle kohta andmed puuduvad. (Viimati leiti Soomes, Inglis-

maal, lirimaal jm ca 35 000 Eesti kodanikku; abiellunud ja kodakondsust vahetanud eestlaste hulka ei teata.)

Sügava iibepuudega väikerahvana Euroopa kultuuriruumi sisenedes tasub teadvustada ka paavst Benediktus XVI tõdemust sealsest olukorrast: Euroopas valitsevat tuleviku suhtes justkui „kummaline umbusk“, mis kõige selgemini avalduvat tõsiasjas, et lapsi ei peeta enam lootuse kandjateks. Paavst tõdeb: „Euroopa on oma välise edu sunnil sisemiselt tühjaks jooksnud“ (EPL, 27.04.2005).

Välise edu sunnil

Järjest valjemini kõlab ka Eestis tolle vennaskonna hääl, kes näeb tulevikus „väliselt edukamat“, veelgi multinatsioonalsemat ja multikultuursemat Eestit (T. Savi, „Paljurahvuseline uus Eesti“; PM, 20.01.2006). „Välisele edule“ tuleb Eestiski ohvriks tuua lapsed ja rahvastikutaaste, osutab Eesti majanduspoliitikat suunava Hansapanga endine juht I. Neivelt Eestis sündimuse, poliitika ja majanduse vahekordi analüüsid: „selleks, et suurendada sündimust, tuleks loobuda majanduskasvu nägemisest ülima eesmärgina ning püüdlusest kuuluda nn rikaste riikide hulka. Aga see on tähtis mõtteviisi muutus ning 21. sajandi alguse Eestis võimatu“. Neivelt ennustab veel, et „aastal 2010 räägitakse kahetsusega, kuidas 20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses hüljati meie võimalus kutsuda Eestisse siinsete mitte-eestlaste sugulasi“ (EE, 5.06.2003), keda K. Katuse andmetel oli tookord Venemaa avarustes 1,5 miljonit!

Kahetsejaid lohutagu E. Savisaare sõnastatud tulevikuvision: „see, et venelased nihkuvad tulevikus rohkem Läänemere kallastele, saab tõenäoliselt olema möödapääsmatu. Nad täidavad siin demograafilise depressioonilehtri tekitatud tühiku“ (“Peaminister”, lk 367).